

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – İlkbahar / Spring Sayı/Issue: 43
Sayfa / Page:53-68

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY
Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 25.01.2019
Kabul/Accepted: 01.03.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**GAZNELİ MAHMÛD'UN SARAY
ŞAİRLERİNDEN ASCEDÎ-Yİ
MERVEZÎ**

**MAHMUD OF GHAZNAVI'S
POET LAUREATES, ASJADI
MARVAZI**

Dr. Öğr. Üyesi Soner İŞİMTEKİN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü / Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-1073-5129, sonerisimtekin@yyu.edu.tr

Öz

Birçok araştırmacının, Farsça şiir dönemleri üzerine yaptıkları tespitlerde, X. ve XI. yüzyılın ilk yarısında yani Sâmânîler ve sonrasında Gazneliler dönemine denk gelen zaman diliminde yazılan şiirlerin gerek konu gerekse dil açısından İran'ın millî ruhunu, düşüncesini, Farsçanın arı kullanımını yansıtan birer ayna oldukları belirtilir. Dönem şairlerinin şiirlerinde Arapça kelimelerden mümkün olduğunca uzak durarak sade dil kullanmaları, bilimsel-teknik kavramlardan kaçınmaları, doğal teşbihler-tasvirler oluşturmaları, basit, kullanılmamış mazmunlarla kısa vezinleri ve bahirleri tercih etmeleri, temalarını millî gurur, hamasî düşünce ve bağımsızlık üzerine temellendirmeleri dönemin baskın şiir özellikleri olarak kabul edilmektedir. Rûdekî, Dakîkî, Firdevsî, Ferruhî-yi Sistânî, Unsurî, Menûcehrî, Zeynebî, Mes'ud-i Râzî gibi İran'ın büyük şairleri eserlerini bu dönemde, bu özelliklere uygun biçimde yazmışlardır.

Ebû Nazar Abdulaziz b. Mansûr Ascedî-yi Mervezî de (ö.1040?), XI. yüzyılın önde gelen şairlerindedir. Gazneli Mahmûd ve oğullarının methiyecilerinden olan şairin divanı günümüze kadar ulaşmamış olsa da şiirleri dağınık olarak bazı mecmua, tezkire ve risalelerde bulunmaktadır. Özellikle, Gazneli Mahmûd'un Hindistan seferinde Sumenât'ı fethetmesi üzerine söylediği kasidesine birçok tezkirede yer verilmektedir. Fars şiirinin belirtilen dönemi üzerine yapılan araştırmalarda, Ascedî-yi Mervezî'nin önemli bir şair olduğu belirtilmesine karşın hayatı ve eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmamasından bahsedilmektedir. Çalışmada mevcut kaynaklar derlenerek, şairin hayatı ve edebî üslubu hakkında bilgi verilecek, yapılacak değerlendirmeleri desteklemek amacıyla şiirlerinden örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran Edebiyatı, Sebk-i Horâsânî, Ascedî-yi Mervezî, Gazneli Mahmûd.

Abstract

It is stated by many researchers that the poems written in the 10th century and in the first half of the 11th century namely in the time period corresponding to Samanid and later Ghaznavid era are the mirrors reflecting the national spirit and thought of Iran. In the poems of the period poets, especially in the 10th century, using a simple language, staying as far as possible from the Arabic words, avoiding scientific-technical concepts, creating natural descriptions and depictions, preferring short quotes and bahirs with simple and untapped subjects, basing poetry themes on national pride, epic thought and independence are considered to be the dominant poetic features of the period. The great poets of Iran such as Rudaki, Daqiqi, Ferdowsi, Farrukhi Sistani, Unsuri, Manuchehri, Zaynabi, Masud Razi had written their works in this period.

Abu Nazar Abdul Aziz ibn Mansur Asjadi Marvazi (d.1040?) is one of the leading poets of the 11th century as well. Although Asjadi had praised Mahmud of Ghazni and his sons with his poems, his diwan has not reached present time, but his poems are scattered in some risales and tezkires. Especially, his poem about the Mahmud of Ghazni's conquest of Sumenat in India is included in many tezkires. In the studies conducted on the period of Persian poetry, although Asjadi Marvazi is stated to be an important poet, there is not enough information about his life and works. In this study, the present sources will be compiled and information about Asjadi Marvazi's life and literary style will be given and examples of his poems will be presented to support the evaluations.

Keywords: Iranian Literature, Sabk-i Khorasani, Asjadi Marvazi, Mahmud of Ghazni.

Giriş

Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der Îrân* kitabında X. ve XI. yüzyılın ilk yarısında şairlerin sayısındaki artışın dönemin genel özelliklerinden olduğu belirtmiş; sefinelerde, tezkirelerde, lügatnâmelerde ve edebiyat kitaplarında tespit edilen şairlerin oldukça fazla olduğunu söylemiştir. Araştırmacı, adı geçen eserde Ascedî-yi Mervezî'yi dönemin Farsça şiir söyleyen büyük şairleri arasında zikretmiştir (Safâ, 2002: 76, 101; 2003: 30). Sa'îd Nefisî de Ascedî-yi Mervezî'nin divanı için yazdığı mukaddimede, Gazneli Mahmûd'un dönemine odaklı bir yorumda bulunmuş ve Gazneli Mahmûd'un sarayında birkaç yüz şair olduğunu belirtmiş; ancak zikredilen bu şiirlerin çoğunun edebî açıdan değerinin olmadığını ve yapılan değerlendirmeler neticesinde, bugünkü İran'ın doğu ve kuzey doğu bölgelerinde yaşamış olan yirmi kadar şairin Derî Farsçası ile (yani günümüzün edebî dili ile) şiir yazmış olduğunu ve bu şairler arasında ise sadece altı ismin büyük şairler kategorisinde değerlendirilebileceğini söylemiştir. Nefisî'ye göre bu şairler: Unsuri, Ferruhî, Ascedî, Muncik-i Tirmizî, Le-

bîbî ve Zeynebî¹'dir. Nefisî, Firdevsî ve Menûçehrî'yi bu sıralamaya dâhil etmemiştir. Zira Firdevsî'nin, Samanlı devrinin büyük şairlerinden olduğunu vurgulamış, Menûçehrî'nin ise Sultan Mahmûd'tan sonra şiir söyleyen şairlerden kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Şahâb, 1348: 5).

Nefisî, bu altı ismin arasından özellikle üç şaire, Fars şiirinde kendi ekollerini oluşturmaları, şiirin bazı unsurlarında ilk ve öncü olmaları bakımından dikkat çekmektedir. Bu şairlerden birincisi, dilinin sade olması ve yaşadığı dönemdeki rayiç sözcükleri, deyimleri tercih etmesi, yeni mazmunlar kullanması, şiirinde zamanın bilimsel düşünce ve kavramlarından yararlanması yönüyle Unsurî'dir. İkincisi, dinlemesi kolay söylenmesi zor olan güzel şiir (sèhl-i momtèni') söylemesi, kinaye ve istiare kullanmadan normal duygu ve düşünceleri açık, sade ve akıcı bir dille beyan etmesi gibi özellikleri haiz olması bakımından Ferruhî'dir. Üçüncüsü ise Ascedî-yi Mervezî'dir. Nefisî, şiirlerinde teşbih, teşbih-i belîğ, istiare, teşhis, tekrar gibi söz sanatlarını kullandığı tespit edilen Ascedî'nin bedii sanatlarını uygun biçimde kullanması ve yeni söz sanatları oluşturması bakımından kendine has ekol sahibi olduğunu; döneminde geçen önemli olayları şiirine aktardığını, sonraki dönemlerde Katrân, Reşîd-i Vatvât, Abdulvasî'-i Cebelî-i Gurcustânî gibi şairlerin onun üslubunu takip ettiklerini belirtmektedir (Şahâb, 1348: 5, 6; Şa'bâniyân, 1395: 116, 118).

1. Ascedî-yi Mervezî'nin Hayatı

Gazneliler devrinin önemli saray şairlerinden olduğu bilinen ancak hayatı hakkında fazla detay bulunmayan Ascedî-yi Mervezî için bazı tezkiyelerde ya da sözlüklerin e'lâm bölümlerinde oldukça kısıtlı ve çelişkili bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda, Devletşah (2011: 87) *Tezkiretu 'ş-Şuarâ*'da, şairin aslen Heratlı ve Unsurî'nin öğrencilerinden olduğunu belirtmektedir. Lutfali Beg Âzer de *Âteşkede* eserinde, şairin Unsurî'nin öğrencisi olduğunu teyit etmektedir. Muhammed 'Avfî (Browne, 1906: 50) *Lubâbu'l-Elbâb*'da şairin tam isminin Hakîm Ebû Nazar Abdulazîz b. Mansûr Ascedî-yi Mervezî olduğunu ve Merv'de dünyaya geldiğini yazmaktadır. Rezâ Kulîhân Hidâyet *Mecmau'l-Fusehâ*'da şairin doğduğu şehri belirtmeksizin, sadece Unsurî, Firdevsî ve Ferruhî ile akran olduğunu söylemektedir (Şahâb, 1348: 8; Hidâyet, 1382: 1250). Muhammed Mu'în (1345: 1175) ise sadece şairin hicri dördüncü yüzyılın ikinci yarısıyla beşinci yüzyılın başlarında yaşadığını yazmaktadır. Jan Rypka da sadece, şairin 1040-1041 yıllarında doğmuş olduğunu, Mervli veya Heratlı olabileceğini belirtmektedir (1968: 176). Doğum yeri ile ilgili müphemiyet

1 Zebîhullâh-i Safâ'nın *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış* eserinde (30), Zeynebî-i 'Alevî-i Horâsânî'nin mahlası 'Zeynebî' yerine 'Ziynetî' olarak belirtilmiş ise de Sa'îd Nefisî, yazılı kaynaklara dayanarak, şairin mahlasının 'Zeynebî' olması gerektiğini belirtmektedir. *Divân-i Hakîm Ascedî-yi Mervezî*, (Şahâb, 1348: 6).

bulunan Ascedî'nin lakabının Mervezî olması şairin Mervli olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Ascedî-yi Mervezî'nin divanını derleyen Tâhirî Şahâb'ın belirttiği üzere (1348: 11), şair uzun bir hayat sürmüş, yaşamı boyunca cismani lezzetlere ve nefsanî isteklere ilgi duymuş, daimi olarak eğlenceye, zevk ve sefaya meyletmiştir. İnanç ve din konusunda insanların ikiyüzlülüğünü her daim eleştirmiştir. Yaşının ilerlemesiyle zamanın ona getirdiği yaşlılık, hastalık gibi olumsuzluklara duyduğu şikâyeti bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

من پیرم و فالج شده ام اینک بنگر	تانولم کزبینی و گفته شده دندان
---------------------------------	--------------------------------

Ben yaşlıyım ve felçli oldum; işte bak ağzım çarpık, burun eğri ve dişler dökülmüş

Tâhirî Şahâb, *Devletşah Tezkiresi*'nde de yer alan şairin aşağıda verilen ve insanların inanç hususunda gösterdikleri ikiyüzlülüğü eleştirdiği rubaisinin mazmununun diğer şairler tarafından beğenildiğini ve Ascedî'den sonra gelen şairlerin de bu mazmunu benzer anlamlarda kullandıklarını belirtmiştir (Şahâb, 1348: 54; Devletşah, 2011: 87).

از شرب مدام و لاف مشرب توبه	وز عشق بتان سیم غیغب توبه
دل در هوس شراب و بر لب توبه	زین توبه نادرست یارب توبه

Şarap içmeye ve şarap kadehi hakkında boş laf söylemeye tövbe; gerdanı gümüş gibi güzellerin aşkına tövbe

Gönül şarap (içme) hevesinde (lakin) dudaklarda tövbe; Ya Rab, dürüst olmayan bu tövbelerden tövbe

Ascedî, Sultan Mahmûd'un saray şairi olmadan önce maddi açıdan oldukça sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Yoksul bir hayat süren şair, kendisine bir memduh bulmak amacıyla yaşadığı yerden ayrılmış ve birçok yer gezmiştir. Hayatında tecrübe ettiği zor koşulları beyitlerine aktarmış; bir nevi kendi yazgısını eleştirmiş; yaşadığı maddi sıkıntılar neticesinde ona sırt dönen dostlarına serzenişte bulunmuştur:

همی دوم بجهان اندر از پس روزی	دو پای بر شغه و مانده با دلی گریان
-------------------------------	------------------------------------

Rızık peşinde her daim dolaşırım âlemde; nasırlaşmış (su toplamış) iki ayak, ağlayan bir gönül ile

با من همی نسازی و دایم همی ژکی

ای طبع سازگار ² چه کردم ترا چه بود

Ey iyi huylu ben sana ne yaptım; ne oldu da bana
sürekli kötü davranıyorsun, hep söyleniyorsun

فغان ز سفلی و علوی و ثابت و سیار چه اعتماد بر این روزگار ناهموار از آن بهر زه شکایت نمی کنند احرار
--

فغان ز دست ستمهای گنبد دوار چه اعتبار بر این اختران نامعلوم جفای چرخ بسی دیده اند اهل هنر

Feryat dönüp duran kubbenin sitemlerinden; fıgan altta-
kinden ve üsttekinden, duranından ve gezeninden

Ne itibar bu belirsiz yıldızlara, ne itimat bu düz olma-
yan zamana

Feleğin cefasını gördü birçok ehl-i hüner; (lakin) bu
konuda (bu kargaşadan) şikâyet etmez özgürlükler

همه از آنست که با من نه درم و نه زر

دوستانم همه مانده و سنی شده اند

Ne akçe ne de altın var diye, tüm dostlarım kuma gibi
oldular benimle

Şair içinde bulunduğu zor yaşam koşullarına rağmen hayatın
güzel yönlerinin olduğunu da bir beytinde şöyle dile getirmektedir.
Bu beyitten şairin iyimser bir karakterinin olduğu çıkarımı da yapı-
labılır:

اگر نعمتم نیست یا هست رادم

اگر نسبتم نیست یا هست حرم

Eğer yoksa da bir sıfatım vardır özgürlüğüm; eğer yok-
sa da nimetim vardır gençliğim (hürlüğüm)

Ascedî, Sultan Mahmûd'un sarayında kendine yer edinince, ömrü-
nün sonuna dek Gazneli Devleti'nde, sarayın ileri gelenlerinin himayesinde varlıklı ve başarılı bir şair olarak hayatını sürdürmüştür (Rypka, 1968: 176). Unsurî ve Ferruhî'den sonra Sultan Mahmûd'un en büyük saray şairi olmuştur. Sultan Mahmûd, komutanları ve ordusu ile Hindistan'da bulunan

[سازگار] 2 Tâhirî Şahâb'ın tashihini yaptığı Ascedî'nin divanının birinci baskısında sözcük [کارساز] ikinci baskısında [کارساز] olarak geçmektedir. *Divân-i Hakîm Ascedî-yi Mervezî*, (Şahâb, 1334: 35; 1348: 55).

Sumenât'a³, 10 Şaban 416 – 10 Safer 417 tarihleri arasında sefere çıktığında, saray şairlerinden sadece Ferruhî'yi yanında götürmüş ancak Ascedî, seferin ardından seferin başarısını ve Sultanın zaferini övdüğü 'Fethnâme-i Sumenât' adlı kasidesini Gazne'den Hindistan'a yolladığında, Sultan Mahmûd'tan 100.000 dirhem mükâfat almıştır. Ascedî'nin övgü ve tarihî olay temalarında söylediği bu şiiri onun en bilinen kasidesidir:

کردار خویش را علم معجزات کرد نزدیک بخردان همه از مشکلات کرد شکر و دعای خویشان از واجبات کرد ⁴ بنیاد بر محامد و بر مکرمات کرد هر شاه را بلعب دگر شاهمات کرد کو هر سفر که کرد بدیگر جهات کرد باز او سفر بجستن عین الحیات کرد او کارها بحیل و کلک و دوات کرد	تا شاه خسروان سفر سومنات کرد آثار روشن ملکان گذشته را بزدود ز اهل کفر جهان را بر اهل دین محمود شهریار کریم ⁵ آنکه ملک را شطرنج ملک باخت ملک با هزار شاه شاهها تو از سکندر پیشی، بدانجهت عین الرضای ایزد جوئی تو در سفر تو کارها به نیزه و تیر و کمان کنی
---	--

Hükümdarların şahı Sumenât'a sefer düzenlediğinde; mucizelerle yüceltti kendi işini

Geçmiş sultanların parlak eserlerini tüm o zorluktan (kurtarıp) akıllılara yakın etti

Dünyayı kâfirlerden temizledi ve dindarlara kendi duasını ve şükürünü vacip eyledi

Cömert hükümdar Mahmûd, mülkü iyilikler ve mükerremlikler (değerler) üzerine temellendirdi

Melik, binlerce şah ile mülk satrancı oynadı; her şahı diğer bir hamleyle şah mat etti

Ey şah, sen İskender'den dahi fazlasın (yücesin); çünkü o yaptığı her sefere başka sebeplerle gitti

Sen seferde Allah'ın rıza gözünü ararsın; o ise hayatın kaynağını aramak için sefer düzenledi

3 Somnât, bugünkü adıyla Somrat-Patan.

4 Kasidedeki beyitlerin sırası ve beyitlerdeki bazı sözcükler birinci ve ikinci basımda farklılık göstermektedir; bu bağlamda ilgili beytin ilk mısrası divanın birinci baskısında [بزدود نام کفر جهان راز لوح دین] olarak verilmiştir.

5 کریم sözcüğü divanın birinci baskısında [فلک] olarak verilmiştir.

6 ملک sözcüğü divanın birinci baskısında [همی] olarak verilmiştir.

Sen işleri ok, yay ve mızrak ile yaparsın; o ise işlerini hile, düzen ve divit ile halletti

Ascedî'nin doğum tarihi ve doğum yeri ile ilgili çelişkili bilgiler olduğu gibi ölüm tarihi hakkında da belirsizlik bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar (Şa'ânîyân, 1394: 9; 1395: 110) Ascedî'nin ölüm tarihini 1040 olarak belirtse de Safâ (2002: 101), *Mecmau'l-Fusehâ*'da (ve bu kaynağı referans gösteren diğer çalışmalarda) şairin ölüm tarihinin 1040 olarak yazılmasının doğru görülmediğini söylemektedir. Safâ'ya göre, Ascedî'nin ölüm tarihi belli değildir çünkü Gazneli Medûd b. Mes'ûd'un döneminde (1040-1048) ve Horâsân Emiri Selçuklu Çağrı Bey'in (1037-1058) iktidarda olduğu zamanda kasideleriyle onları da övmüştür. Kısaca, doğum yeri ve ölüm tarihi hakkında çelişkili bilgiler olsa da kesin olan Ascedî'nin Gazneli Mahmûd'un sarayının öncelikli ve en beğenilen şairlerinden olduğudur (Şahâb, 1348: 12, 13; Temimdârî, 1379: 55).

2. Ascedî-yi Mervezî'nin Edebî Üslubu

Belirtildiği üzere, Gazneli devrinin öne çıkan şairlerinden olsa da Ascedî'nin bazı tezkirelerde yer alan beyitlerinin haricinde divanının tamamı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Hidâyet (1382: 1250) de, Ascedî'nin hayatı boyunca üç bin kadar beyit yazmış olduğunu ancak bu şiirlerin günümüze kadar ulaşmadığını belirtmektedir. Şairin dağınık haldeki bazı şiirleri, ilk olarak 1324 senesinde 'Armağan Dergisi'nin 1-2. sayılarında, Ascedî'nin biyografisinden bahsedilirken yayımlanmış; dergi yetkililerince dergi okurlarından ve fazıllardan, şairin şiirlerinin toplanması ve derlenmesi için yardım talep edilmiştir. Derginin 3-4. ve 7-8. sayılarında, şair Muhammed Emîn Riyâhî ve yazar Âgâ-yi Bâstânî gibi edebiyatçılar şairin bazı şiirlerini yayımlamışlar; sonrasında araştırmacı Tâhirî Şahâb'a, şairin divanının derlenmesi hususunda yardım etmişlerdir (Şahâb, 1348: 17-19). Şahâb, her ne kadar editörlüğünü yaptığı bu çalışmanın önsözünde şiirlerin çoğunun eksiklik olduğunu belirtse de, 1334 senesinde Ascedî'ye ait 256 beyitlik bir şiir divanı yayımlamıştır. Divanda derlenen şiirlerin daha çok kaside, rubai ve tegazzül nazım biçimlerinde olduğu görülmektedir. Sa'îd Nefisî'nin de bir mukaddime yazdığı bu çalışmanın ikinci basımı 1348 senesinde hazırlanmış ve bulunan 42 beyitin çalışmaya dâhil edilmesiyle beyit sayısı 298'e yükselmiştir ki verilere dayanarak bu sayının Ascedî'nin şiirlerinin yüzde onu kadar olduğu düşünülmektedir. Divan'ın Tâhirî Şahâb'a ait birinci ve ikinci basımlarında bazı beyitlerin sıralaması ve beyitlerde geçen, sözcük ve sözcük öbeklerinin değiştirildiği de görülmektedir. Türkçeleştirilen beyitlerde, bu farklılık çalışmadaki dipnotlarda gösterilmiştir.

Mevcut şiirlerden hareketle, memduha övgü, aşk, sevgilinin vefa-

sızlığı, ahlak, hayatın ve zamanın getirdiği zorluklar, öğüt, tarihî/toplumsal olaylar gibi temalarda şiir söylemiş olan Ascedî'nin şiir dili ve üslubu hakkında tezkire yazarları neredeyse ortak yorumlarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, Ebu'l Fazıl Beyhakî, *Târîh-i Mes'ûdî* eserinde, Ascedî'nin dönemin fazıllarından ve Sultan Mahmûd'un önde gelen saray şairlerinden olduğunu belirtmiştir. Lutfalî Bek Âzer, *Tezkire-i Ateşkede*'de Ascedî'nin temiz ve saf şiirler yazdığını, şiirlerinin altın gibi değerli olduğunu ve isminin fasih beyanlı şairler arasında anıldığını söylemiştir. Emîn Ahmed Razî *Tezkire-i Heft İklim* eserinde, Ascedî'den belagatin madeni ve fesahat gökyüzünün yıldızı olarak bahsetmiş; Merv bölgesinin onun varlığıyla iftihar kazandığını, Sultan Mahmûd'un onun şiirine oldukça değer verdiğini yazmıştır. Hasan Sâdât Nâsirî ise şairin tam anlamıyla yetkin bir övgü şairi olduğunu dile getirmiş; teşbihte ve betimlemede eşsiz bir maharete sahip olduğunu vurgulamıştır (Şahâb, 1348: 16, 17).

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere, Ascedî, 'şairin dil kullanımına özen göstererek, sözcükleri anlamlı ve ahenkli bir biçimde, manevi değerinin de olmasını sağlayan anlaşılmalara uygun gelecek şekilde ve estetik bir biçimde kullanarak, söz sanatları ve ahenkle beraber sözü güzelleştirmesi' anlamına gelen 'bedii sanatları'na⁷ ilgi gösteren ilk şairlerdendir. Şahâb da, klasik bedii kitaplarından Reşîdüddin Vatvât'ın eseri *Hadaiku's-Seher*'de Ascedî'nin üslubunun ve dahi aşağıdaki kasidesinin 'tekrir (yineleme) sanatına' örnek olarak verildiğini belirtmektedir (1348: 15). Şair, ilgili kasidenin bazı beyitlerinde sevgilinin güzelliğini betimlemekte, bazı beyitlerinde ise memduha övgüde bulunmaktadır:

دندانش دانه دانه دَر است جانفزی ز آن دانه دانه، دانه دَر بَیْتِم زرد طَره اش چو حلقه حلقه قطار از پس قطار از آن حلقه حلقه، حلقه زنجیر شرمگین زلفینش نافه نافه گشاید نثار مشک ز آن نافه نافه ، نافه خوشبوی با دریغ	لبهایش پاره پاره عقیق است آبدار ز آن پاره پاره ، پاره یاقوت سرخ خوار ⁸ حلقه اش چو چشمه چشمه نور هدی قطار ز آن چشمه چشمه، چشمه خورشید دردخوار رخسارش ⁹ لاله لاله نماید فروغ نار ز آن لاله لاله، لاله خود روی شرمسار ¹⁰
--	---

Dişleri tane tane neşe veren incidir; dudakları pare pare sulu bir akiktir

7 Bkz. Kürkçüoğlu, K. E. (Ed.). (1994). *Tahir'ül Mevlevî, Edebiyat Lügatı*. (25-26). İstanbul: Enderun.

8 ز آن پاره پاره سرخ خوار sözcük grubu divanın birinci baskısında [سرخ خار] olarak geçmektedir.

9 رخسارش sözcüğü divanın birinci baskısında [عارضش] olarak geçmektedir.

10 ز آن لاله لاله، لاله خود روی شرمسار sözcüğü divanın birinci baskısına [بهار] olarak geçmektedir.

O tane taneden inci tanesi sarı bir yetimdir; o pare parden yakut pasesi zelil bir kırmızıdır

Saçının lülesi halka halka gibi tren peşindeki trendir; zülfü trenin ön ışığı gibi huzme huzmedir

O halka halkadan zincir halkası utanır; o huzme huzmeden güneşin huzmesi dertlenir

Zülfü öbek öbek misk kokusu yaymaktadır; yanağı lale lale nar (gibi ışık) saçmaktadır

O öbek öbekten güzel koku öbeği hayıflanır; o lale laleden lalenin kendi yüzü utanır

گسترده سایه سایه ، از هر سوئی هزار ز آن سایه سایه ، سایه گه سجده کبار چونانکه ¹¹ سله سله برد طاقت ستار ز آن سله سله ، سله بز ¹² مستعار	همتئ پایه پایه عزیز و شود بلند ز آن پایه پایه، پایه گه خدمت ملوک دینار کیسه کیسه دهد اهل فضل را ز آن کیسه کیسه ، کیسه صراف عیب گیر
---	---

Paye paye aziz olur ve yükselir himmeti; bin yönden gölge gölge yayılmıştır (onun gayreti)

O paye payeden meliklerin hizmeti payelenir; o gölge gölgeden uluların secdesi gölgelenir

Fazilet ehline kese kese dinar verir; öyle ki yıldızların sabrını sepet sepet götürür (azaltır)

O kese keseden kuyumcunun kesesi utanır; o sepet sepetten tüccarın sepeti ayıplanır

Yazdığı şiirlerden mütevazı ve merhametli biri olduğu anlaşılan Ascedî şiirlerini daha çok Gazne saray erkânını methetmek için kaleme almıştır. Bakıldığında, övgü ve hiciv içerikli şiirler söylediği anlaşılan Ascedî'nin aslında ününü sade ve akıcı biçimde kaleme aldığı kasidelerine borçlu olduğu belirtilmektedir. Unsurî'nin öğrencisi olduğu savı; vezin, kafiye ve şiirin dış görünüşü açısından Unsurî'nin üslubunu taklit ettiği görüşü bu iddiayı destekler niteliktedir. Rypka (1968: 174) da *History of Iranian Literature* kitabında Unsurî'nin ekolünü takip eden şairler arasında

11 [دیبای] olarak geçmektedir. bağlacı divanın birinci baskısında چونانکه¹¹

12 [سله بر از زر] sözcük grubu divanın birinci baskısında سله بز¹² sözcük grubu olarak geçmektedir.

Ascedî'yi de zikretmektedir. Kaside biçiminde yazdığı şiirlerin asıl mazmunu övgüdür. Ascedî'nin kasidelerindeki bir diğer özellik de Arapça kelimelerin ve söz sanatlarının kullanılmasıdır (Şa'bâniyân, 1395: 112).

Gazel biçimindeki az sayıdaki şiirlerine bakıldığında, gazellerin genelini bağımsız bir yapıda olmadığı görülmektedir. Şairin gazellerinin diğer biçimlerdeki şiirlerine göre geri planda kalması, klasik İran edebiyatında gazelin etki alanının on ikinci yüzyılda başlamasıyla ilişkilendirilebilir. Şa'bâniyân, bu olumsuzluğa rağmen şairin akıcı ve sade bir dille kaleme aldığı tegazzülleri bulunduğunu da eklemektedir (1395: 112). Ascedî, tegazzülde sade ve akıcı bir dil benimsemiş; beyanında beğenilmeyen imgeler kullanmaktan kaçınmıştır. Şiirlerinde felsefi ve hikemî sözleri pek tercih etmemiştir. Deyimleri, söz kalıplarını kullanım tarzı hatta bazı alışılmamış, ayıplanmış garip sözcükleri ustaca kullanması onun şiirdeki yeteneğini göstermektedir. Kendisinden sonra gelen şairlerden çok azı onun seviyesine ulaşabilmişlerdir. Şahâb, Menûçehrî, Muizzî-yi Semerkandî ve Hakîm Sûzenî gibi şiir ustalarının şiirlerinde Ascedî'nin şiir tekniğinin doğrudan ya da dolaylı olarak hissedildiğini; bu şairlerin şiirlerinde, Ascedî'nin kullandığı vezinlerin dahi benzer şekilde kullanıldığını belirtmektedir (1348: 16). Muizzî bağlamında bu görüşe Rypka (1968: 195) da katılmaktadır. Benzer yorumlar Ali Rezâ Şa'bâniyân tarafından da yapılmaktadır. Şa'bâniyân, Ascedî-yi Mervezî hakkında yazdığı makalesinde ve 1394 senesinde derleyip yayımladığı şairin divanında¹³, Ascedî'nin kişiliği ve üslubu hakkında tezkirelerde ve sefinelerde olumlu görüşler olduğunu vurgulamakta; üslubunun Hakîm Tusî, Menûçehrî ve Unsurî'nin düzeyinde kabul gördüğünü ve tezkire yazarları tarafından şairin yazım biçiminin her daim övüldüğünü dile getirmektedir (1394: 7; 1395: 110, 111).

Şa'bâniyân, Ascedî'den geriye kalan şiirlerin nicelik olarak yetersizliği, bu şiirlerin bazı tezkirelerde dağınık halde yer alması gibi nedenlerden ötürü, araştırmacılar tarafından şimdiye kadar Ascedî hakkında detaylı bir inceleme yapılamadığını söylemekte; şairin divanını derleyerek bu eksikliği gidermek istediğini ancak şiirlerin çoğunun mevcut olmaması ve var olan şiirlerinin de nakıs olması sebebiyle şairin biçiminin ihtimalen bir dereceye kadar anlamlandırılabilceğini belirtmektedir. Araştırmacı, bu bağlamda şu tespitlerde bulunmaktadır:

Ascedî'nin şiirinin biçimi hakkında açıklama yapmak zordur. Divanında derlenen şiirleri, genellikle tezkirelerden nakledilmiştir; bu şiirlerin de ekseriyetle rubai ve kıt'a olduğu anlaşılmaktadır. Rubai biçiminde

¹³ Burada, Tâhirî Şahâb'ın düzenlemesini yaptığı Ascedî'nin divanında ve Ali Reza Şa'bâniyân'ın düzenlemesini yaptığı Ascedî'nin divanında ve şair hakkında yazdığı makalesinde, şairin hayatı ve üslubuna dair yapılan tespitlerin ve yorumların oldukça benzer olduğunu belirtmek gerekmektedir.

yazılan şiirlerin yapısı oldukça sağlamdır ancak kıt'aları o kadar başarılı değildir. Bu kıt'alar büyük ihtimalle bir kasidenin veya tegazzülün geriye kalan [eksik] parçalarıdır; kıt'alar üzerine yapılan olumsuz değerlendirmenin sebebi bu olabilir. Diğer taraftan kıt'aların mazmunlarının incelenmesiyle de kullanılan kalıpların doğruluğu hakkında kesin görüş bildirmek de olanaksızdır; zira kimi zaman kıt'alarda övgü ya da tegazzül mazmunları da müşahede edilebilmektedir (1395: 111, 112).

Şa'bâniyân'ın, şairin rubaileri hakkında daha kesin ve olumlu görüşleri bulunmaktadır:

Rubaileri hakkında daha güvenilir bilgi bulunmaktadır. Şairin rubaileri dil ve mazmun açısından kendine has özelliklere sahiptir. Ascedî'nin, insanın hayatına dair gizemli görüşleri ve varlık felsefesi hakkındaki düşünceleri bu rubailerde ortaya çıkmakta ve bu rubailer zaman zaman Hayyâm'ı hatırlatmaktadır.(1395: 111, 112).

Araştırmacının, Ascedî'nin rubaileri hakkında yaptığı bu yorum oldukça mantıklıdır. Zira şairin 'Kârvân-i Omr' rubaisi bu bağlamda değerlendirilebilir. Ascedî'ye göre, insan her daim isteklerinin esiridir ve nefesine yenik düşmektedir. İnsanın hayatında başına gelen olumsuzluklar aslında kendi hatalarından ve umarsızlığından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden insan, içinde bulunduğu gafletin farkına varmalı ve kendine gelmelidir. Zira zaman su misali akıp gitmektedir. Şairin bu düşünce tarzı aşağıdaki beyitlerde açık şekilde görülebilir:

صبح است و صبا مشک فشان می گذرد بر خیز چه خسبی که خهان می گذرد	در یاب که از کوی فلان می گذرد بوئی بستان که کاروان می گذرد
--	---

Seher vaktidir, misk kokusu dağıtan saba rüzgârı geçiyor; öğrenen filan (hangi) sokaktan geçiyor

Kalk, (bu) nasıl bir uykudur, dünya geçiyor; kokla bostanı ki kervan geçip gidiyor

Ascedî'nin aşağıda verilen rubaisi yine onun felsefi yönünü hissettirmektedir:

ما در غم خویش غمگسار خویشیم سر گشته و شوریده کار خویشیم	محنتزدگان روزگار خویشیم صیاد نه ایم و هم شکار خویشیم
--	---

Biz kendi gamımızda kendimizin dert ortağıyız; kendi zamanımızın sıkıntı çekenleriyiz

Kendi işimizin şaşkınlığını ve meftunuyuz; avcı değiliz ve dahi

kendimizin avıyız

Şa'bâniyân'a göre, Ascedî'nin şiir üslubunu Gazneli sarayındaki diğer övgü şairlerinden ayıran temel unsur ise şiirinde tabiat ve toplumu memduha feda etmemesidir. O, şiirlerinde toplumsal olaylara tarafsız ve sessiz kalmaz; ahlakî meselelerde okura çoğu zaman öğüt de verir ki anılan beyitlerinden bu görüşün doğru olduğu aşikârdır. Çoğu övgü şairinin şiirinde, şiirin tüm unsurları metheden ve methedilen etrafında şekillenmekte; metheden şair, methedilen ise mutlak bir suret halinde kendini göstermektedir. Ascedî ise övgü esnasında memduhun şahsiyetini haddinden fazla abartmaz, onu gereğinden fazla methetmez (1395: 112-113). Şa'bâniyân tarafından yapılan bu tespitin yerinde olmadığı düşünülmektedir. Zira bir saray şairinin en önemli geçim kaynağı ve hayatını idame ettirebilmesinin yolu söylediği övgü şiirleri sayesinde aldığı ödüller ve mükâfatlardır. Şairin tarihî olayları, tabiatın güzelliklerini şiirine dâhil ettiği bir gerçektir ancak bazı beyitlerinden de anlaşıldığı üzere, Ascedî zaman zaman memduhunu yoğun biçimde methetmiştir. Müteakip tegazzülde baharın betimlemesini yapan şairin, dönemin ileri gelenlerinden Seyyid Ebu'l-Nasr'ı, Abbasi halifesinin Sultan Mahmûd'a atfettiği 'Yeminü'd-devle' ve 'Eminü'l-mille' (devletlerin/milletlerin güvendiği kimse; devletlerin sağ kolu) gibi unvanlarla abartılı bir biçimde övdüğü düşünülmektedir:

زرۆى سبزه بر آورد شاخ نرگس سر بهار عهد جهان باز تازه کرد ز سر ز سيل ابر بر آورد لاله در ثمر ببين که شاخ کنون کله بندد از عبقر زبسکه بر سر نرگس کند زمانه صور کنار نرگس سيم و میان نرگس زر	بنوبهار جوان شد جهان پير ز سر خزان جهان را عهد ار چه کرده بود کهن ز بوى باد بر آورده سبزه مشک نبات ببين که باغ کنون حله بافد از سندس زبسکه بر تن لاله کند زمانه نگار بياض لاله ز نور و سواد لاله ز دود
--	---

İlkbaharla yaşlı dünya tekrar gençleşti; nergisin dalına yeşili tekrar getirdi

Sonbahar dünyanın ahdini her ne kadar yaşlı etmiş olsa da; bahar dünyanın ahdini yeni baştan tazeledi

Rüzgârın kokusuyla yeşillığe tatlı miski getirdi; bulut selinden (yağmurla) laleye inciye getirdi

Gör ki bağ şu an ipekten bir elbise örmekte; bak ki dal şimdi nakışlı bir kumaşla giysi dikmekte

Zaman lalenin tenine (öyle bir) resim yapar ki; nergisin başına (öyle) şekiller çizer ki

Lalenin beyazı nur, siyahlığı duman gibidir; nergisin kenarı
gümüş, ortası altın gibidir

که ابر جود شکارست و ببر شیر شکر هنروری که امین ملل ¹⁴ شده به هنر کفش بروز لقا آدرست تیغ شرر که نام او قلم قدرت است در دفتر چو وقت محضر باشد مناظر محضر هر آنکجا که بود سطر دولت، او مسطر	نجیب (سید ابو نصر) آن خجسته نژاد سخنوری که یمین دول ¹⁵ شده بسخن دلش بوقت سخا اخترست زر شعاع تبارک اله از آن تیره سار خامه او چو روزی میدان باشد مبارز میدان هر آنکجا که بود جفن ملت، او شمشیر
--	---

O soyu mübarek (Seyyid Ebu'l-Nasr) cömertlik bulutunun
avcısıdır; Pars aslanı onun için şeker gibi (kolay bir avdır)

Söze yemîn-i duvel olmuş güzel bir konuşmacıdır; sanata
emîn-i milel olmuş bir sanatkârdır

Gönlü cömertlik zamanı altın misali ışık saçan bir yıldızdır;
eli mülakat zamanı kıvılcım çıkaran bir kılıcın ateşidir

Tebârekallah onun kaleminin koyuluğundan; onun ismi def-
terde kudretin kalemidir

Savaş günü olduğunda meydandaki savaşçıdır; barış günü ol-
duğunda huzuru gözetleyendir

Milletin kın olduğu her yerde o kılıçtır; devletin satır olduğu
her yerde o mastardır (bileyicidir)

Aşağıdaki beyit yine Ascedî tarafından Sultan Mahmûd'u övmek
için yazıldığı düşünülen bir rubaidir:

از بیم بیفکند ز کفها شم شیر ¹⁶ در معرکه با تیغ گزارد شم شیر ¹⁷	چون شاه بگیرد بکف اندر شمشیر یارب که بمردی و تهور مثلش
---	---

Şah eline kılıç aldığı zaman; korkudan pençesindeki tırnakları
atar aslan

Ya Rab, onun öfkesi ve yiğitliğiyle; savaş meydanında kılıçla
perişan olur aslan

Şairin aşk temalı şiirlerindeki aşk olgusunun ilahi olmayan, ta-

14 امین ملل = امین المله

15 یمین دول = یمین الدوله

16 شم = ناخن

17 شم = پریشان - آشفته

mamen dünyevi bir aşk olduğu düşünülmektedir. Yaşadığı dönemde irfanî konuların henüz yaygın olmaması da bu görüşü destekler niteliktedir. Şair kimi zaman sevgilinin güzelliğini nitelediği ya da sevgilinin vefasızlığından bahsettiği şiirler söylemiştir:

سرو از قد و ماه از رخ و سیم از ذقنت صد یوسف مصر در ته پیر هنت	ای گشته خجل آب حیات از دهنت صاحب نظری کجاست تا در نگرد
--	---

Ey ağzı hayat suyunu, boyu servi ağacını, yüzü ayı, çenesi gümüşü utandırmış olan

(Sana) bakmak için görüş sahibi nerede; yüz Mısırlı Yusuf (vardır) senin eteğinin dibinde

شمار کشتگان ناید بیادت زرنج غمزه باری شرم بادت	از بس خونها که می ریزد بغمزه گر از خون ریختن شرمت نیاید
---	--

Gamze ile çok kan döktüğün için gelmez aklına öldürülenlerin sayısı

Eğer utanmıyorsan o döktüğün kandan; bari utan gamzenin çektiği sıkıntıdan

کز دیده هزار گونه خونریز نکرد خون گشت و ز دوستیت پرهیز نکرد	در تو دل خسته نظری تیز نکرد پرهیز کن از دود دلی که کز غم تو
--	--

Yorgun gönül sana acı bir bakış atmadı; gözden bin türlü kan akıtmadı

Gönlü mahvetmekten sakın ki (bu gönül) senin gamından kanlandı da senin dostluğundan sakınmadı

Ascedî'nin şiirlerinde anlamsal yapıyı destekleyen söz sanatlarının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Söz sanatlarından en çok teşbih (benzetme) sanatını kullandığı belirlenmiş; bu unsuru kullanırken bir duyguyu diğer bir duyguya benzettiği de gözlemlenmiştir. İstiare (eğretileme) sanatı da şairin tercih ettiği diğer bir söz sanatıdır. Şair bazı zamanlarda, bir şiirin ilk beyitlerinde bir şeyi diğer bir şeye benzeterek teşbihten yararlanmış; sonraki beyitlerinde ise istiare söz sanatını kullanmıştır ki bu, Horasan üslubunun özelliklerinden birisidir. Ascedî'nin şiirlerinde, her biri beytin odak noktası haline getirilmiş teşhis (kişileştirme) sanatının kullanımı da

yayıdır. Şair yaşamın birçok unsuruna insanî özellikler atfederek şiirinde mecazlı bir anlatım yakalamıştır (Şa'bâniyân, 1995: 116-118). Mevcut şiirlerinin neredeyse yüzde yetmişlik bölümünde kullanılan vezinlerin mütekarib bahirlerden oluştuğu görülen Ascedî'nin belirli bir konuda, belirli bir kişi için söylediği veya diğer bir şair karşısında edebî yeteneğini ispatlamak için yazdığı şiirlerinde alışılmamış teşbihler ve istiareler oluşturduğu görülebilir. Özellikle memduhunu överken tüm dilsel unsurlardan yararlanı ancak öğüt ya da aşk içerikli şiirlerinde bu gibi kullanımlardan kaçındığı veya bu sanatlardan daha mütevazı şekilde yararlandığı da fark edilmektedir (Şa'bâniyân, 1995: 122, 130).

Ascedî şiirlerinde okuyucusunu etkileyecek, şiirin anlamsal yapısını destekleyecek ve anlamsal çıkarımlar yapılabilecek dil unsurları kullanmıştır (Şa'bâniyân, 1995: 124). Şairin edebî üslubu kısmında verilen ilk şiir örneğinde de görüldüğü üzere, tekrar sanatını bu bağlamda kullanmasının muhatabını etkilemek, şiirin ahenk unsurunu arttırmak amacıyla olduğu düşünülebilir. Çoğu araştırmacı şairin akıcı bir üsluba sahip olduğu konusunda hemfikir olsa da (Şahâb, 1348: 15-17) Şa'bâniyân (1995: 124-125), şairin bazı şiirlerinde farklı dil kullanımlarını tercih ettiğini de söylemekte; Ascedî'nin bazı şiirlerindeki sözdizimsel unsurların önceki dönemlerdeki şairler tarafından kullanılmış olan, bir fiile ön ek koyma veya çift ön ek kullanma gibi unsurlara benzediğini dile getirmektedir. Özellikle övgü şiirlerinde kafiye oluşturmak amacıyla Arapça kelimeleri kullanım sıklığını arttırdığını ve bu durumun saray ortamından, saray erkânından veya sarayın dinî hassasiyetlerden kaynaklanıyor olabileceğini; sıradan insanlara hitap eden eleştiri veya öğüt içerikli şiirlerinde ise Arapça kelimeleri daha az kullandığını, bunun yerine, doğum yeri olan Merv lehçesine ait veya halk arasında az kullanılan kelimeleri tercih ettiğini de belirtmektedir. Araştırmacıya göre bu etken günümüz okurunun şiirleri anlamlandırmasını da zorlaştırmaktadır. Şair kimi şiirlerinde sade, kimi şiirlerinde ise gösterişli ve anlaşılması zor bir dil kullanmıştır ki bunun yerinde bir tespit olduğu kabul edilmektedir.

Sonuç

Dağınık haldeki şiirlerinden, kaside, rubai ve tegazzül nazım biçimlerinin sayıca daha fazla olduğu 298 beyitlik divanından, Ascedî-yi Mervezî'nin Gazneli Mahmûd ve oğullarının beğendiği, takdir ettiği övgü şairlerinden olduğu ve şiirlerini daha çok bu bağlamda kaleme aldığı görülse de, Mervezî gündelik hayattan ve sıradan insanlardan kopmayan bir şairdir. Baskın olarak övgü temasını tercih etmiştir ancak yaşadığı dönemde gerçekleşen tarihî olayları şiirine aktardığı gibi aşk ve tabiat betimlemesi yaptığı, ahlakî konularda öğüt verdiği ya da kendi hayatında tecrübe ettiği bir olumsuzluk karşısında duygularını dile getirdiği şiirler de söyle-

miştir. Ascedî'nin özellikle yaşadığı sıkıntıları şiire aktarması çok doğaldır çünkü bir edebiyatçının eserlerini besleyen en önemli unsur yaşanmışlıklarıdır. Öte yandan, şairlerin kaleme aldığı şiirler tabii oldukları yönetime ve zamanın şartlarına odaklı olduğundan, şairin üslubundaki değişkenlikler değerlendirilirken bu hususun göz önüne alınmasının gerektiği de düşünülmelidir. Yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak, yaşadığı dönemde söz sanatlarına ilgi gösteren öncü şairlerden olan Ascedî-i Mervezî'nin yaşadığı dönemde İran edebiyatına ve İran tarihine önemli bir katkı sunduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Browne, E. (Ed.). (1906). *Muhammed 'Avfi, Lubâbu'l-Elbâb*. C.II. London: Leiden.
- Devletşah, S. (2011). *Tezkiretü'ş-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*. Lugal, N. (Çev.). İstanbul: Pinhan.
- Hidâyet, R. K. (1382). *Mecmau'l-Fusehâ*. Tahran: Emir-i Kebir.
- Kürkçüoğlu, K. E. (Ed.). (1994). *Tahir'ül Mevlevî, Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun.
- Mu'în, M. (1345). *Ferheng-i Fârsî*, C.5, (E'lâm). Tahran: İntişârât-i Emî Kebîr.
- Rypka, J. (1968). *History of Iranian Literature*. Hollanda: Reidel Publishing Company.
- Safâ, Z. (2002). *İran Edebiyat Tarihi*. C.I., Almaz, H. (Çev.). Ankara: Nüşha.
- _____. (2003). *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*. Almaz, H. (Çev.). Ankara: Nüşha.
- Şa'bâniyân, A. R. (1395). Te'emmolî der Sahtârâ-yi Lafzî o Manâyî-i Ş'ir-i Ascedî-yi Mervezî. *Dofaslnâme-i 'Ulûm-i Edebî*. Yıl:6, Sayı:9, S.109-135. Bahâr/Tâbistân. Erişim: http://jls.qom.ac.ir/article_899.html
- _____. (Ed.). (1394). *Dîvân-i Hakîm Ascedî-yi Mervezî (Şerh-i Ahvâl o Zindegî)*. Tahran: İntişârât-i Sûre-i Mihr.
- Şahâb T. (Ed.). (1334). *Dîvân-i Ustâd Ebû Nazar Abdulaziz b. Mansûr Ascedî-yi Mervezî*. Birinci Basım. Tahran: Ferdovsî.
- _____. (Ed.). (1348). *Dîvân-i Ustâd Ascedî-yi Mervezî*. İkinci Basım. Tahran: İbn-i Sînâ.
- Temîmdârî, A. (1379). *Ketâb-i İrân*, Tahran: İntişârât-i Beynelmîlel-i Elhuda.